

## ОРЧИН ҮЕИЙН УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ХӨГЖЛИЙН ХАНДЛАГА

**С.ЗУЛЬФИКАР**

*Доктор, дэд профессор, Удирдлагын академи  
Улс төр судлал, нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч*

**Түлхүүр үг:** улс төрийн нам, олон түмний нам, өргөн хүрээний нам, улс төрийн агрегаци

A political party is a group of people that is organized for the purpose of winning government power by election or other means. Political parties found in the vast majority of countries and in most political system. A variety of classifications have been used for political parties. The most important are the following: elite and cadre political parties; mass political parties; catch all parties etc. By the same time party system is classified as one party system, two party system and multi-party system.

Although political parties are defined by a central function (the filling of political office and wielding of government power), their impact on the political system is substantially broader and more complex. In the process of developing collective goals, parties also help to articulate and aggregate the various interests found in society. The fact that national parties invariably articulate the demands of a multitude of groups forces them to aggregate these interests by drawing them together into a coherent whole, balancing competing interests against each other. Final goal for political parties is defined by competing for the government or state power. Parties are the chief means by which political power is exercised in Mongolia.<sup>92</sup>

Нам (party) гэсэн ойлголтыг ХҮШ зуунаас хэрэглэж эхэлсэн байдаг. Үүний зэрэгцээ нам гэсэн ойлголттой ойролцоо утгаар фракц “faction” гэсэн үг хэрэглэгдэж байжээ. Гагцхүү нам “party” болон фракци “faction” гэсэн үг яг ижил утга илэрхийлдэггүй. Фракц нь улс төрийн сэтгэлгээний түүхэнд удаан хэрэглэгдэж ирсэн нэр томъёо бөгөөд латины “facere (to do, to act- хийх, үйлдэх)” гэсэн үгнээс гаралтай юм. Хожим энэ үг латин хэлнээ “factio” хэмээн бичигдэх болж улс төрийн бүлгийн эмх журамгүй байдал, зохион байгуулалтыг сулруулах үйлдэл, нийгмийг хагаралд хүргэх гэсэн утгаар хэрэглэгдэх болжээ. Энэ үгний ерөнхий утга нь латин хэлээр бие даасан байх, сэхүүн зан, харгис, хэрцгий гэсэн утгыг илэрхийлдэг байна.

“Party” хэмээх үг нь латин гаралтай (pars) гэсэн үг бөгөөд хуваагдах, салах гэсэн утгатай. Тухайн үед ижил утга бүхий сект “sect” (латины secare- таслах, цавчих, хайчлах, хуваах “to sever, to cut, to divide”) гэсэн үг мөн дээрх утгаар хэрэглэгдэж байжээ. XVI зуунаас улс төрийн эсрэг үзэл санаатай хүчин бий болж, хэлбэрших үед буюу нэг хүний гарт засаглал төвлөрч түүний эсрэг эрх мэдэл бүхий бүлгүүд нэгдэн гарч ирсэнээр тэдгээр бүлгүүдийг тусгайлан нэрлэхийн тулд “party” гэдэг үг улс төрийн хэрэглээнд нэвтэрсэн байна. Харин сект “sect” гэсэн үгээр улс төрийн хүрэн дэх биш шашны тодорхой зан үйл бүхий бүлгийг нэрлэх болжээ. Фракц гэсэн ойлголт нь улс төрийн үйл явцад одоо ч амь бөхтэй байгаа бөгөөд улс төрийн нам доторх тодорхой сонирхлын бүлгийг тодорхойлох нэршил<sup>93</sup> болсон байна.

Нам судлаач Ж.Сартори улс төрийн намыг “Улс төрийн үзэл санаа, үзэл баримтлал, сонирхлоороо нэгдсэн хүмүүсийн бүлэг”<sup>94</sup> гэж тодорхойлсон байна. Монгол улсын Улс төрийн намын тухай хуульд үүнтэй ижил агуулгаар намыг тодорхойлжээ. Тухайлбал, Улс төрийн намын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 1-т “Нам нь Монгол улсын Үндсэн хуульд заасны дагуу нийгмийн ашиг сонирхол болон хувийн үзэл бодол, улс төрийн үйл ажиллагаа явуулах зорилгын үүднээс сайн дураараа эвлэлдсэн Монгол улсын иргэдийн нэгдэл мөн” гэжээ. Р.Михельс “Улс төрийн байгууллага болох нам нь засгийн эрх мэдэл рүү тэмүүлдэг” гэсэн байна.<sup>95</sup> Францын улс төрийн философич Реймон Арон “Ардчилал ба тоталитаризм” хэмээх сонгодог бүтээлдээ “... намуудын зорилго бол засаглалыг хэрэгжүүлэх биш, харин засаглалыг хэрэгжүүлэхэд оролцох явдал юм” гэжээ.<sup>96</sup> Ямартай ч улс төрийн нам нь ардчилсан тогтолцооны онцгой субъект болох нь эндээс тодорхой байна.

<sup>92</sup>Тодорхой үзэл санаа, хүсэл, ашиг сонирхол болон бүлэг хүмүүсийн нэгдэл. Улс төрийн үйл явцад хүмүүс тодорхой ашиг сонирхлын хүрээнд нэгдэх, нийлэх бусдаас ялгарах үзэгдэл.

<sup>93</sup> Онолын судалгаанд тулгуурлан зохиогчийн дэвшүүлсэн дүгнэлт болно.

<sup>94</sup> G.Sartori. Parties and Party System. London, 1976. p. 23

<sup>95</sup> R.Michels. Political parties; A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy. Glencoe, Illinois., 1958. p. 382

<sup>96</sup> Даш-Ёндон Б(ред), Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Шинжлэх Ухааны Академи, Философи Социологи Эрхийн Хүрээлэн, УБ., 2008, 278 дахь тал

Орчин үеийн хэв шинж бүхий улс төрийн нам анхлан Европт үүссэн гэж үздэг. Учир нь Европт нам үүсэх үйл явц хөрөнгөтний ардчилсан хувьсгал, нийгэм дэх сонирхлын ялгарал, заагшралын үйл явц цаашлаад ардчиллын үр дүн болох парламентад ёс, бүх нийтийн сонгуулийн эрхтэй холбоотой байв. Төрийн эрх мэдлийн легитимт шинжийг баталгаажуулдаг ардчилсан тогтолцоо төлөвшихийн хэрээр улс төрийн бодлогод олон түмнийг өргөнөөр татан оролцуулах суваг нь нам байж, засгийн эрх авсан нам бодлогоо нийгэмд хэрэгжүүлэх боломжтой болсон нь намуудын нийгэмд гүйцэтгэх үүргийг нэмэгдүүлж, түүнийг улс төрийн бодлогын гол субъект болгоход хүргэжээ.<sup>97</sup>

Гэхдээ улс төрийн намыг нийгэм тэр бүр эерэгээр хүлээн авч байгаагүй. АНУ-ын анхны ерөнхийлөгч Жорж Вашингтон “Нам бол нийгмийн эв нэгдлийг эвдэн, сөрөг үр дагавар дагуулж болзошгүй бүлэглэл” гэж тодорхойлж байв. Хэдий тийм боловч нам нь ардчилсан улс төрийн тогтолцооны цаашлаад засаглалын салшгүй хэсэг болж чадсан. Тэр битгий хэл улс төрийн үйл явцыг тодорхойлогч болж, нам болон намын тогтолцоо судлал нь харьцуулсан улс төр судлалын салбар судлал болголоо хөгжөөд байна.

Орчин үеийн улс төрийн тогтолцоонд улс төрийн намуудын үүргийг тодорхой хүрээнд хязгаарлаж болох хэдий ч зарим тохиолдолд нийгмийн харилцааны бүхий л хүрээнд улс төрийн намын оролцоотой хэрэгжсэн үйл ажиллагаа, түүний шууд үр дүн, үр дагавар гардаг. Иймд судлаачид улс төрийн намыг ашиг сонирхлын агергацийг хэрэгжүүлэх суваг гэдэгтэй санал нэгддэг. Улс төрийн тогтолцооны тухай онолын гол төлөөлөгч Давид Истон улс төрийн үйл явцад талуудын ашиг сонирхлыг нэгтгэн, системчлэх үүргийг улс төрийн нам хэрэгжүүлж байгааг шинжилж, тодорхойлсон. Үүний зэрэгцээ ардчиллыг өргөжүүлэх, төрийн үйл ажиллагаанд иргэд, сонгогчдын төлөөллийг хангах үүргийг улс төрийн зохион байгуулалтаар дамжуулан хэрэгжүүлдэг нь улс төрийн практик нэгэнт хүлээн зөвшөөрөгдөөд байна. Цаашлаад улс төрийн манлайлагчдыг бэлтгэх, хөгжүүлэх үүргийг нам хэрэгжүүлнэ. Өнөө цагт улс орны бодлогыг тодорхойлж, хүмүүсийг араасаа дагуулах авьяас чадвартай манлайлагчид (удирдагчид) улс төрийн нам дотор бэлтгэгдэж, сонгогдож, шилэгддэг улс төрийн соёл төлөвшиж байна.

Улс төрийн намуудыг зохион байгуулалтын бүлэг, үзэл санааны бүлэг, нийгмийн бүлэг гэж үзэж болно. Нөгөө талаар улс төрийн зорилго, түүнийг хэрэгжүүлэх тодорхой чиг үүрэг бүхий бүлэг ч гэж үзэх нь бий.<sup>98</sup> Иймд улс төрийн намуудыг түүхэн, зохион байгуулалт (намын байгуулалт), чиг үүргийн хувьд ангилах, бүлэглэх боломжтой юм. Судлаачид олон талт ангиллыг санал болгосон байх хэдий ч намуудыг нийтлэг шинж чанараар нь дараах гурванбүлэг болгон ангилсан байна.

Эхнийх нь элит нам (*elite political party*) юм. Намын бодлого, үйл ажиллагааг намын элитүүд хөтөлж, чиглүүлдэг, үзэл суртал нь тодорхой бус, нийгмийн дээд хэсэгт суурилдаг, гишүүнчлэл нь итгэл үнэмшил гэхээсээ элит дагасан шинжтэй байдаг.<sup>99</sup> Улс төрийн аливаа сонирхол нийгмийн элит хэсгийн дунд илүү илэрдэг бөгөөд энэ нь яваандаа улс төрийн нам болон зохион байгуулагдах үндэс болжээ. Европын улс төрийн намуудын эх үндсийг язгууртан, хөрөнгөтөн ангийн төлөөлөл тавьсан байх бөгөөд намууд нь элит намын хэв шинжийг түлхүү илэрхийлдэг байв.

Нийгмийн бүлгийн ялгарал, давхраажилт хүчтэй явагдахын хэрээр нийгмийн тодорхой хэсгийн ашиг сонирхлыг илэрхийлсэн, улс төрийн намууд бий болсон. Үүнийг олон түмний нам (*mass political party*) гэж нэрлэсэн байна. Нөгөө талаар бүх нийтийн сонгуулийн эрх нь олон түмний нам өргөжих хүчин зүйл болсон. XX зууны эхэн үеийн Европын намууд олон түмний намын хэв шинжийг илэрхийлдэг.

XX зууны хоёрдугаар хагаст олон намын тогтолцоо, түүнтэй уялдсан сонгуулийн тогтолцоо төлөвшиж, улмаар улс төрийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн хүн амын бүхий л хэсгийн дэмжлэгийг авах шаардлага улс төрийн намуудад тавигдсан. Учир нь нийгмийн тодорхой нэг хэсэг бүлгийн ашиг сонирхолд тулгуурласан улс төрийн намууд засгийн эрхийг авах боломж зарим талаар хязгаарлагдах болжээ. Нөгөө талаар хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, харилцааны шинэ дэвшилтэт технологи нь улс төрийн намын лидерүүдэд нийгмийн бүхий л хүрээнд хүрч ажиллах бололцоо олгож, нам-олон нийтийн харилцааг хялбаршуулсан. Отто Крихамер үүнийг өргөн хүрээний<sup>100</sup> (бүхнийг шүүрэгч гэж ч орчуулж болох) нам (*catch all party*) гэж үзсэн. Энэ төрлийн нам нь нийгмийн тодорхой бүлгийг төлөөлөх бус үндэсний эрх ашиг, сонирхлыг бүхэлд нь удирдлага болгох учиртай.<sup>101</sup>

Эдгээрийн зэрэгцээ зохион байгуулалт, сонгуульд оролцож байгаа технологи, засгийн эрх барих үйл явцад оролцох хэлбэрийн шалгуур болгон намуудыг сонгогчдын таашаалд нийцэх зорилготой (*client*), *хөтөлбөрийг гол болгосон (programist)*, засгийн эрхийг хамтран барих замаар улс төрийн зорилгоо гүйцэлдүүлэх картел (*cartel*) нам гэж бүлэглэж болно. Гэхдээ эдгээрийн аль альны шинж чанарыг өөртөө шингээсэн улс төрийн намууд ч байна. Тухайлбал, олон түмний нам нь сонгуулийн хөтөлбөрөөр дамжуулан олон нийтийн дэмжлэг авах зорилт тавих нь бий.

Дээрх ангилалуудын зэрэгцээ улс төрийн намуудыг хэв шинжээр нь “*Эх газрын болон Америкийн*” загвар гэж ангилдаг. Эх газрын загварт улс төрийн нам дээрээс доош чиглэсэн хатуу тогтсон бүтэц, зохион байгуулалттай байж, гишүүнчлэлд тусгайлан ач холбогдол өгдөг. Эх газрын загварт баруун, зүүн Европ,

<sup>97</sup> Мөнхбат С, Монгол дахь улс төрийн намын бүтэц зохион байгуулалтын төлөвшилтийн асуудал. Доктор PhD-ын зэрэг горилсон диссертаци, УБ., 2009. 34 дэх тал

<sup>98</sup> Giovanni Sartori. Party Types, Organization and Functions. West European Politics Journal, September. 2010. p.5

<sup>99</sup> Довчин Ё (ред), Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2010, 328 дахь тал

<sup>100</sup> МУИС-ын Улс төр судлалын тэнхимийн багш нар өргөн хүрээний нам нэгж орчуулж, томъёолсон байна.

<sup>101</sup> Довчин. Ё (ред). Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2010. 329 дэх тал.

төв Ази, Ойрхи Дорнодын улс төрийн намуудыг хамааруулж болно. Харин Америкийн загварт улс төрийн намуудад гишүүнчлэл чухал биш боловч лидерүүдээр дамжсан үндэсний болон орон нутгийн түвшний зохион байгуулалт бий болсон байдаг. Өөрөөр хэлбэл тодорхой лидерүүд тухайн орон нутагт намын үзэл санаа, үнэт зүйлийг олон нийтэд ойлгуулах, тэднийг араасаа дагуулах хэлбэрийн чөлөөт зохион байгуулалт төлөвшсөн байна.

Францын улс төр судлаач М.Дюверже намуудыг зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хэв шинжээс нь гадна сонгуулийн тогтолцооны үр дүнд улс төрийн хэдэн нам голлох, тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэж байгааг шалгуур болгон улс төрийн намын тогтолцоог тодорхойлсон.<sup>102</sup> Үүнийг Дювержегийн хууль гэж нэрлэдэг. Мажоритар сонгуулийн тогтолцоо нь хоёр намын тогтолцоо төлөвших нөхцөл болдог бол хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн тогтолцоо (халимогч байж болно) нь олон намын тогтолцоо төлөвших нөхцөл болдог гэж үзсэн байна. Энэ хууль олон талаар батлагддаг. Тухайлбал, Их Британи мажоритар сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэдэг бөгөөд дэлхийн II дайнаас хойш үндсэндээ улс төрийн хоёр нам голлох үүрэгтэй байж, сонгуульд ээлжлэн ялалт байгуулж ирсэн. Харин Итали, Израйл зэрэг улсууд хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн тогтолцоотой учраас сонгуулийн үр дүн байнга эвслийн засгийн газар байгуулах нөхцөл болдог байна. Үндсэндээ олон намын тогтолцоо бүрэлдсэн байна.

Одоо улс төрийн намууд хэрхэн төлөвшиж, хөгжиж байгааг авч үзье. Баруун Европын улс төрийн намууд уламжлалт хэв шинж алдагдаж байна гэж судлаачид үзэх болжээ. Учир нь намуудан ганц тодорхой бүлгийн ашиг сонирхол, зарим тохиолдолд зөвхөн язгууртан, элитүүдийн хүсэл сонирхлын үр дүнд бий болж, түүнтэй уялдсан улс төрийн манлайлал хэрэгжүүлдэг байсан зохион байгуулалт, чиг үүрэгт зарчмын өөрчлөлт бий болсон. Гэхдээ улс төрийн намд элитүүд зарим тохиолдолд лидерүүд гэж үздэг хэсгийн манлайлал ач холбогдолтой хэвээр байна. Гагцхүү тэд өөрсдийн сонирхлыг олон нийтийн сонирхолтой зайлшгүй уялдуулах шаардлагатай болжээ. Нөгөө талаар дан ганц нийгмийн тодорхой анги, нийтлэг бүлгийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх бус нийгмийг бүхэлд нь хамарсан улс төрийн бодлого тодорхойлж, хэрэгжүүлэх хандлага давамгайлж байна. Ньюман үүнийг *“Ардчилалтай интеграцчилагдах”* үйл явц гэж тодорхойлжээ. Улс төрийн намууд баруун Европын улс төрийн үйл явцад нийтлэг байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдөж, төлөвшсөн улс төрийн үйл явцтай интеграцчилагдаж чадсан нөхцөлд оршин тогтнох боломжтой болж байгаа юм. Иймд өргөн хүрээний намын хэв шинж улс төрийн намуудын үзэл баримтлал, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаанд эрчтэй нэвтэрч байгаа юм.

Өргөн хүрээний нам хөгжих нөхцөл баруун Европ цаашлаад бусад улс оронд аяндаа төлөвшсөн үзэгдэл бишээ. Харин үүний эсрэгээр дараах хоёр хүчин зүйл онцгой үүрэгтэй байсан гэж ойлгож болно. Үүнд: 1) Улс төрийн намууд сонгуульд ялалт байгуулж, засгийн эрхийг авах, нэг бол засгийн эрх барихад идэвхтэй оролцох сонирхол нь улс төрийн намууд олон нийтэд нээлттэй нам болоход түлхэц өгсөн. 2) Сонгогчид мөн адил өөрсдийгөө ямар нэг улс төрийн үзэл санаа, үзэл баримтлалын салшгүй хэсэг гэж абсолют (туйлын) байдлаар ойлгохоос татгалзаж, иргэд, өөрийнх нь ашиг сонирхол, ямар ч нөхцөлд, ямар ч улс төрийн намаар дамжиж хэрэгжих бололцоотой гэж ойлгох болсон явдал юм. Нөгөө талаар өргөн хүрээний нам заавал олон гишүүн, дэмжигчтэй байна гэж хэт өрөөсгөл ойлгож болохгүй. Учир нь гишүүнчлэлд онцгойлон ач холбогдол өгдөг олон түмний намаас олон нийтийн дэмжлэг авахыг зорилго болгосон өргөн хүрээний нам алгаатай юм.

Тухайн улс төрийн намын үзэл санаа, үзэл баримтлал нь нийгмийн бүхий л хүрээг (ядахдаа дийлэнх хэсгийг) хамарсан шинжтэй бол өргөн хүрээний нам гэж ойлгож болох талтай. Гэхдээ мэдээж хөрөнгөтний эсвэл пролетарийн нам өргөн хүрээний нам болж чадахгүй нь улс төрийн үзэл баримтлалаас нь тодорхой ойлгогдоно.<sup>103</sup> Эдгээр нам нь олон түмний нам болохыг өмнө тэмдэглэсэн билээ. Хэрэв зэ гишүүд, дэмжигчдийн хүрээг шалгуур болгох аваас АНУ-ын Бүгд Найрамдах нам олон түмний намын хэв шинжийг илэрхийлэхгүй. Учир нь уг намд гишүүнчлэл чухал биш. Харин үүний эсрэгээр өргөн хүрээний шинжтэй кадрын нам гэж ойлгож болох талтай. Гэтэл Английн хөдөлмөрийн нам олон түмний намын шинжийг илэрхийлнэ. Учир нь үйлдвэрчний эвлэлийн гишүүд бараг автоматаар тус намын гишүүнчлэлтэй байдаг. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд дан ганц ажилчин ангийг бус нийгмийн бүхий л хүрээг хамарсан үйлдвэрчний байгууллагаар дамжуулан гишүүд, дэмжигчдийн хүрээгээ тэлэх бодлого барьж байна. Иймд Английн Хөдөлмөрийн нам өргөн хүрээний нам болох чиг хандлага баримталж байна.

Баруун Европын намуудад бий болж байгаа өөрчлөлт, төлөвшил нь рационал хандлага, шинжлэх ухаан, мэдлэг боловсрол, технологийг намын байгуулалтын түвшинд болон улс төрийн үйл ажиллагаанд түлхүү нэвтрүүлэх хандлагыг илтгэх болжээ. Учир нь улс төрийн нам олон нийтийн хүсэл сонирхол, эрэлт хэрэгцээг агрегацчилах чадавхтай, түүнийг хэрэгжүүлэх мэдлэг, боловсрол, туршлага, зохион байгуулалт, хүний нөөцтэй байх шаардлага тавигдаж байгаа юм. Иймд баруун Европын намууд намын байгуулалтыг чадварлаг хүний нөөцөөр бүрдүүлэхийг чухалчилж байна. Ингэснээр нам рационал улс төрийн бодлого тодорхойлж, түүнийг хэрэгжүүлэх бодит бололцоо хангагдана гэж үзэх болжээ.

Скандинавын улс төр судлаачид К.Еласин, Л.Свэйсэнд нар улс төрийн намыг өвөрмөц байр сууринаас авч үзсэн байдаг. Тэд нам бол газар нутгийн нэгдэл, газар нутгийн тархалтаар үүссэн зохион байгуулалт гэж үздэг. Газар нутгийн нэгдэл нь тодорхой ашиг сонирхол, зорилго бүхий бүлэгт суурилан намын бүтэц, зохион байгуулалтын үндсийг тавьж, улмаар орон нутагт мөнхүү төвөөс хамааралтай бүтэц зохион байгуулалт тогтож, үндэсний түвшинд институцилагдсан улс төрийн нам бий болдог байна.

<sup>102</sup> Joseph A. Schlesinger, Mildred S. Schlesinger. Maurice Duverger and the Study of Politics. French Politics. 2006. No 4. p.59

<sup>103</sup> Maurice Duverger, “Factors in a Two-Party and Multiparty System,” in *Party Politics and Pressure Groups* (New York: Thomas Y. Crowell, 1972), p.23

Финлянд, Швед, Норвегийн улс төрийн намын хөгжил, төлөвшлийг баруун Европтой адилтгаж болохоор байдаг. 1970-аад оны сүүл хүртэл намуудад манлайлал, хатуу гишүүнчлэл онцгой ач холбогдолтой байсан. Скандинавын намуудын хатуу гишүүнчлэл, үндэсний хэмжээнд зохион байгуулагдсан шатлан захирах бүтэц нь тэднийг баруун Европын улс төрийн намтай шууд адилтгаж байв. Намын төв аппарат, орон нутаг дахь салбар, удирдах зөвлөл гэсэн зохион байгуулалт тогтсон байх бөгөөд орон нутагтай холбоотой шийдвэрийг орон нутагт үйл ажиллагаа явуулж байгаа нэгжүүд, үндэсний түвшний бодлого шийдвэрийг намын төв аппарат, удирдах дээд байгууллага болох хурал гаргадаг байна. Аж үйлдвэржилт, хотжилт эрчимжиж, нийгмийг хамарсан томоохон өөрчлөлт бий болохын хэрээр улс төрийн намуудын зохион байгуулалт, үүрэг өөрчлөгдсөн. Скандинавын улс төрийн намууд 90-ээд оны сүүлээс өргөн хүрээний намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хэв шинжийг эрэлхийлэх болжээ. Нийгэм, эдийн засгийн байдал сайжирч хүн амын амьдралын чанарын түвшин дээшилж, нийгмийн шинэ бүлгүүд бий болж, иргэдийн хүсэл сонирхол олон талтай болсон бөгөөд улс төрийн намууд мөн адил үүнтэй уялдсан уян хатан үнэт зүйл, хөтөлбөр санал болгож, зохион байгуулалт сонгож, үйл ажиллагаа явуулах шаардлага тавигдсан.

Скандинавын намууд нийгмийн бүлэг, иргэний нийгмийн сонирхлыг өөртөө нэгтгэхийг эрмэлзэх болжээ.<sup>104</sup> Сонирхлын бүлгүүд улс төрийн үйл явцад шахалт үзүүлэх хандлага улс төрийн практикт нэвтэрч, намууд үүнийг ухаалгаар ашиглаж байна. Улс төрийн намуудын дэргэд залуучууд, эмэгтэйчүүд, ахмадууд, мэргэжлийн гэх мэт сонирхлын бүлэгт тулгуурласан иргэний нийгмийн байгууллага зохион байгуулагдаж, үйл ажиллагаа явуулж байна. Намуудын үзэл санаа, үзэл баримтлалын ялгаа багасч харин үүний эсрэгээр иргэний нийгмийн сонирхлыг нэгтгэсэн, түүнд чиглэсэн хөтөлбөрийг шалгуур болгосон үнэт зүйл, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны өөрчлөлт явагдаж байна.

90-ээд оны эхэнд коммунист дэглэм нуран унасны дараа ЗХУ, зүүн Европын социалист орнууд олон намын тогтолцоог хүлээн зөвшөөрч улмаар шинэ болон хуучин улс төрийн хүчнүүдийн хооронд улс төрийн өрсөлдөөн бүхий орчин бий болсон. Хуучин коммунист нам(пост-коммунист)-ууд нэг бол үзэл баримтлал, нэрээ өөрчлөх, эсхүл намаа бүхэлд нь татан буулгах, дахин шинээр байгуулах сорилттой тулгарсан. Улс төр судлаач Жон Ишияма пост-коммунист 16 улс төрийн намын улс төрийн амьдрал дахь мөчлөг, оролцоог өвөрмөц байдлаар судалсан үр дүнг доор хураангуйлан сийрүүлэе.

Ардчилсан шилжилтийн жилүүдэд пост-коммунист намууд засгийн эрх мэдлээ алдах үзэгдэл шилжилтийн улсуудад давхцсан байна. Харин сонгуулийн нэг мөчлөг өнгөрсний дараа пост-коммунист буюу тэдний суурин дээр шинээр болон шинэчлэгдэн байгуулагдсан намууд улс төрийн үйл явцад идэвхтэй, амжилттай оролцож байв. Улс төр судлаачидүүнийг дараах хүчин зүйлтэй холбож тайлбарласан байна. Шилжилтийн явцад бий болсон нийгэм-эдийн засгийн хүндрэл нь иргэд хуучин дэглэмийн давуу талыг санагалзах (nostalgia) уур амьсгал бий болгосон. Нөгөө талаар эдгээр намууд нь үндэсний түвшинд зохион байгуулагдсан бүтэцтэй байсан. Хамгийн гол нь намын байгуулалтын чадавх, хүн хүч, хөрөнгө санхүүгийн хувьд давуу талтай байсан явдал юм. Үүний зэрэгцээ пост-коммунист намтай өрсөлдөхүйц зүүний чиг баримжаатай нам байхгүй байсан нь дэмжих хүчин зүйл болсон. Жон Ишияма пост-коммунист 16 улс төрийн намын зохион байгуулалт болон сонгуульд амжилттай оролцсон түвшний хамаарлыг персоны кореляцаар тооцож үзэхэд 0.76 буюу хүчтэй хамааралтай болох нь тогтоогдсон.<sup>105</sup>

Эдгээр намууд нь социалист системтэй байх үед төрийн тогтолцооны цөм болж байсны дээр элитийн болон кадрын намын шинжтэй олон түмний намын хэв шинжийг түлхүү илэрхийлж байв. *Сүүлийн жилүүдэд пост-коммунист намууд улс төрийн үйл явцад идэвхтэй, үр дүнтэй оролцох зорилгоор нийгмийн оюунлаг хэсэг, дундаж давхрааны төлөөллийг үйл ажиллагаандаа шууд татан оролцуулж байна.* Учир нь нийгмийн дундаж давхраагулс төрийн рационал шийдвэр гаргах эх сурвалж, чадавх гэж үзсэн байна. Энэ нь улс төрийн хүчний хувьд тодорхой амжилт үзүүлэх хүчин зүйл болсон.

Улс төрийн шилжилтээс хойш пост-коммунист улсуудад ардчилсан, либерал, үндэсний үзэлтэй намууд шинээр байгуулагдаж идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Хачирхалтай нь эдгээр намууд ч мөн адил олон түмний намын зохион байгуулалтыг сонгосон. Шинээр бий болсон намуудын тухайд гишүүнчлэл ач холбогдолоо бүрэн алдаагүй байна. Үүнийг урт хугацаанд хэвшин тогтсон хатуу гишүүнчлэлтэй болон кадрын намын соёлтой холбон ойлгож болох талтай. Нөгөө талаар шинээр байгуулагдсан улс төрийн намуудын тухайд загвар, туршлага болгох ойрын болоод тодорхой жишээ нь пост-коммунист намууд байсан юм.

Монгол улсад дээд шүүхэд бүртгэлтэй 22<sup>106</sup> улс төрийн нам байна. 2012 оны 10 сарын 23-ны өдөр 22 дахь улс төрийн нам (Монголын Консерватив Нам)-ыг Улсын Дээд Шүүх бүртгэжээ. Пост-коммунист орнуудад өрнөсөн улс төрийн үйл явцын нэгэн адил Монголд олон намын тогтолцоог хүлээн зөвшөөрснөөр барууны болон зүүний чиг баримжаатай улс төрийн хүчнүүд шинээр бий болсон. Иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх, улс төрийн олон ургальч үзлийн үндсийг тавьж, нийгмийн харилцаанд төлөвшүүлэхэд улс төрийн намуудын үүрэг зайлшгүй байсан гэдэгтэй улс төр судлаачид санал нэгддэг.

Манай улс төрийн намуудыг зохион байгуулалтын хэв шинжээр нь эх газрын улс төрийн намын загварт багтааж болно. Үүний зэрэгцээ гол хоёр улс төрийн нам хатуу бүтэц, үндэсний түвшинд зохион байгуулагдсан олон түмний намын хэв шинжийг илэрхийлдэг. Гэхдээ МАН, АН-ыг эс тооцвол олон түмний намын хэв шинжтэй, гишүүнчлэлд тухайлан ач холбогдол өгч, үндэсний түвшинд зохион байгуулагдаж, үйл

<sup>104</sup> Richard S.Katz, Peter Mair. How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations In Western Democracies. p. 167

<sup>105</sup> John Ishiyama. Party Organization and the Political Success of Communist Successor Parties. p.15

<sup>106</sup> Улсын Дээд Шүүхийн цахим хуудас (www.supremecourt.mn)-д тавигдсан албан ёсны мэдээллийг эш үндэс болгов.

ажиллагаа явуулж байгаа нам хараахан алга. Үүнийг улс төрийн намуудын хөрөнгө санхүү, хүний нөөцийн чадавхтай холбож ойлгох нь зүйтэй болов уу. Нөгөө талаар МАН, АН-ыг “кадрын”, “олон түмний”, “өргөн хүрээний” намын зарим хэв шинжийг агуулсан нам гэж үзэж болох юм. Учир нь энэ хоёр нам гишүүнчлэлд ач холбогдол өгөхийн зэрэгцээ нийгмийн бүхий л хүрээний дэмжлэгийг өөртөө тагах мөрийн хөтөлбөр, үндэсний болон орон нутгийн түвшний зохион байгуулалт, хүний нөөц зэрэгшинж чанарыг хадгалж байна. Харин бусад намууд нь эрх зүйн хувьд нам байх шалгуурыг хангасан сонирхлын картел, кардын, хөтөлбөрт суурилсан, клейнт төвтэй намуудын хэв шинжийг илтгэдэг. Манай ихэнх улстөр судлаачид “Ардчиллын замаар хөгжиж буй улстай харьцуулахад улс төрийн хоёр голлох намын хүчтэй нөлөөлөл бүхий намын систем тогтож байгаа нь Монголын онцлог болж байна”<sup>107</sup> гэж үздэг.

2008 он хүртэл УИХ-ын сонгууль мажоритар тогтолцоогоор явагдсан нь хоёр нам давамгайлсан улс төрийн намын тогтолцоо төлөвших нөхцөл болсон. Өөрөөр хэлбэл үндэсний түвшинд зохион байгуулагдан сонгуульд оролцох чадавхтай хоёр нам бий болсон юм. Сонгуулийн үр дүнд мөн адил үүнийг баталж байна. Харин 2012 оны сонгуулийг холимог хэлбэрээр явуулсан нь УИХ-д улс төрийн гурав дахь хүчин өргөн төлөөлөлтэй болох нөхцөл болсон. Гэхдээ 2012 оны хавар өрнөсөн улс төрийн үйл явц улс төрийн гурав дахь нам улс төрд хүчтэй орж ирэхэд нөлөөлөх хүчин зүйл болсон байх ч талтай. Үүнийг цаашид өрнөх улс төрийн үйл явцад нарийн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр тодорхойлох боломжтой.

Монголын улс төрийн гол хоёр нам хатуу гишүүнчлэлтэй, төрийн бус (сонирхлын бүлгүүд)-ийг өөртөө нэгтгэх, дэргэдээ байгуулах зохион байгуулалт хэрэгжүүлж байгаа нь тэднийг Скандинавын олон түмний намын хөгжлийн хэв шинжтэй адилтгаж болохоор болгож байна. Үүний зэрэгцээ улс төрийн гол намуудад газар нутгийн тархалтын хэв шинж ажиглагдаж байна. Тухайлбал, улс төрийн намын тухай хуульд намуудын үйл ажиллагааны зарчмыг тодорхойлохдоо “Нам үйл ажиллагаагаа нутаг дэвсгэрийн зарчмаар явуулна”, 13.6-т “нам энэ хуульд нийцүүлэн өөрийн онцлогт тохирсон зохион байгуулалтын бүтцийг төв, орон нутгийн түвшинд байгуулан ажиллуулна” гэж газар нутгийн тархалтыг шалгуур болгох зохион байгуулалтыг хатуу зааж өгчээ.

Нөгөө талаар 2008 оноос хойш явагдсан сонгуулийн үйл явц, түүний үр дүнд байгуулагдсан засгийн газрын хэв шинж улс төрийн намуудын өвөрмөц харилцааг дэлгэн тавьсан. Улс төрийн намууд нийгмийн бүхий л хүрээнд хүрч, тэдний дэмжлэгийг өөртөө татахыг зорилго болгож байсан нь намууд өргөн хүрээний намын хэв шинжтэй болж байгааг харуулж байна. Үүгээр зогсохгүй өргөн хүрээний, хөтөлбөрт суурилсан, сонгогчдод үйлчлэх (client) намын хэв шинж зарим тохиолдолд ажиглагдаж байв.

2008 онд улс төрийн гол хоёр хүчин сонгуулийн үр дүнгээс үл хамааран эвслийн засгийн газар байгуулсан. Энэ байдал нь бодлогоор нэгдэх картел намын шинжийг илэрхийлж байв. Гагцхүү түүнээс хойш өрнөсөн улс төрийн үйл явц нь намууд бодлогын картел бус ашиг сонирхлын картел үүсгэж байсан болов уу гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна. Учир нь бодлогын картелд улс төрийн намууд засгийн газрыг аль болох тогтвортой байлгахыг эрмэлздэг бол ашиг сонирхлын картелд улс төрийн хүчнүүд өөрт ашигтай улс төрийн нөхцөл байдал үүсэхэд эвслээс шууд гардаг. 2012 оны сонгуулийн өмнө ардчилсан нам эвслийн засгийн газраас гарсан үйлдэл нь үүний нэр илрэл болов уу.

Монголд сонгуулийн өмнөх жил, нэг бол сонгуулийн үр дүнгээс шалтгаалан шинээр нам байгуулах практик түгээмэл ажиглагдаж байна. Сонгуулийн өмнө шинээр байгуулагдаж байгаа намууд гол төлөв тодорхой элитүүдийг дагасан, нэг бол тэдний байгуулсан намууд байдаг тул элит намын хэв шинж улс төрийн гурав дахь хүчний дунд ажиглагдаж байна. Тухайн элит (лидер) улс төрийн үйл явцад идэвхтэй оролцохоо больсон нөхцөлд нам нь улс төрийн хувьд ач холбогдолгүй болох хандлага ажиглагддаг. Үүнийг гол нь улс төрийн намууд бүрэн төлөвшиж чадахгүй байгаатай холбож үзэх нь зүйтэй.

“Улс төрийн намууд өнөө хэр сайтар төлөвшин цэгцэрч амжаагүй, үүнээс болж намуудыг үнэлэх олон түмний үнэлэмж буурч, намууд ч засаглалын харилцаанд хууль ёсны байр сууриа бүрэн олж авч чадахгүй байгаа нь намын системийн төлөвшлийн үйл явцад тодорхой байдлаар нөлөөлж байна”<sup>108</sup> гэж манай нам судлаачид үзжээ. Иймд манай улс төрийн намууд үзэл санаа, хүний нөөц, үйл ажиллагааны чадавхаа дээшлүүлж, олон нийтийн дэмжлэгийг бодлого, хөтөлбөр үйл ажиллагаагаараа дамжуулан татаж чаддаг байх нь улс төрийн нам төдийгүй улс төрийн үйл ажиллагааны төлөвшилтэд онцгой ач холбогдолтой байхаар байна.

Ямартай ч тус өгүүлэлд хэлэлцэгдэж байгаа орнуудын улс төрийн намуудын хөгжлийн хандлагын нэг яах аргагүй улс төрийн агрегаци хийх технологи юм. Үүнийг бодлого, үйл ажиллагааны зохион байгуулалтын орчил гэж ойлгож болно. Эх газрын хэв шинж бүхий намуудад бодлого, шийдвэр дээрээс гарч дунд болон анхан шатны нэгжүүдэд хүрч улмаар олон нийтэд түгдэг зохион байгуулалт тогтсон. Харин улс төрийн намууд өргөн хүрээний хэв шинжтэйболсноор бодлого доороос гарч дээшчих зохион байгуулалт нэвтэрч байна. Учир нь улс төрийн сонгуульд амжилттай оролцох үндэс нь яах аргагүй олон нийт хүсэн хүлээсэн бодлого, стратеги тодорхойлох явдал юм.

Гэхдээ энэ нь улс төрийн агрегаци хийх чадавхийг нэмэгдүүлэх бодит хэрэгцээг аяндаа төрүүлнэ. Зарим талаар улс төрийн намууд мэргэшсэн (professional party) байхын тулд судлаачид, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлдэг компаниудын дэмжлэгийг авах хандлага түгээмэл болжээ. Нийгэм, эдийн засгийн бодлого тодорхойлж,

<sup>107</sup> Даш-Ёндон Б (ред), Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Шинжлэх Ухааны Академи, Философи Социологи Эрхийн Хүрээлэн, УБ., 2008, 269 дэх тал

<sup>108</sup> Даш-Ёндон Б (ред), Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Шинжлэх Ухааны Академи, Философи Социологи Эрхийн Хүрээлэн, УБ., 2008, 269 дэх тал

боловсруулах, олон нийтийн санал бодол, хүсэл сонирхлыг агрегаци хийхийн тулд улс төрийн намууд мэргэшсэн бүтэц, хүний нөөцийн чадавхтай байх эсвэл бэлэн нөөцийг ашиглах шаардлага тавигдаж байгаа юм. Улс төрийн намууд дэргэдээ тинк танк ажиллуулах (заавал улс төрийн намын гишүүн байх шаардлагагүй) замаар мэргэшсэн улс төрийн хүчин байх сорилтыг даван туулж байна.

Улс төрийн үйл явцад намуудын ач холбогдол буурч байна гэж үздэг судлаачид их байдаг. Гэтэл бодит байдал дээр улс төрийн намын үүрэг, ач холбогдол өргөжиж байгааг олон судлаач тэмдэглэж байна. Улс төрийн намууд үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэх шаардлага ч тавигдаж байна. Учир нь нийгмийн сонирхлыг агрегаци хийхийн тулд мэргэшсэн чадварлаг бүтэц, хүний нөөц шаардлагатай болж байгаа юм. Энэ бүтэц нь зарим тохиолдолд байнгын байдаг бол зарим тохиолдолд түр зуурын, тодорхой зорилтыг хангах шинжтэй байна. Иймд намын улс төрийн ажилтнуудын тоог нэмэгдүүлэх, тэдний мэдлэг чадвар, туршлагыг дээшлүүлэх бодит хэрэгцээ урган гарчээ. Ийнхүү баруун Европ, Америк, Скандинав, Пост-коммунист орнуудын улс төрийн томоохон намууд бүхэлдээ энэ өөрчлөлтийг хүлээн авч, туршин хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, нам олон нийттэй харилцах шинэ технологи нэвтрүүлж байгаа нь тэр чиглэлээр мэргэшсэн чадварлаг бүтэц, хүний нөөцтэй болох нөхцөл болсон. Үүнийг сүүлийн жилүүдийн сонгуулийн үйл явцаас тодорхой харж болно.

Намын чадавхийг дээшлүүлэх үйл ажиллагааг намын төв аппарат төдийгүй орон нутгийн намын байгууллагууд идэвхтэй өрнүүлж байна. Учир нь улс төрийн намууд орон нутагт дэмжлэг авч чадсанаар үндэсний болон орон нутгийн сонгуульд амжилттай оролцох бололцоо бүрдэж байсныг өнгөрсөн хугацааны туршлага, улс төрийн үйл явц харуулсан. Иймд орон нутгийн намын байгууллагыг бэхжүүлэх, хүний нөөцийн сургаж хөгжүүлэх зорилт намуудын хувьд онцгой ач холбогдолтой болсон.

Намууд нийгмийн сууриа өргөжүүлэхэд тухайлан ач холбогдол өгч байна. Үүнтэй уялдан сонирхлын бүлгүүдтэй холбогдсон нийгмийн сүлжээ үүсгэж, түүнийгээ өргөжүүлж чадсан намууд сонгуульд амжилттай оролцон, засгийн эрхийг авч улмаар мөрийн хөтөлбөрөө үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжтой болж байна. Өөрөөр хэлбэл сонгуульд амжилттай оролцох, бодлого хөтөлбөрөө тодорхойлох, хэрэгжүүлэхэд нийгмийн бүхий л хүрээндээ дэмжлэг авах шаардлага тавигдаж байна. Иймд улс төрийн намуудад нийгмийн бүлэг, иргэний нийгмийн дэмжлэг яах аргагүй чухал болжээ. Эцэст нь дүгнэхэд орчин үеийн улс төрийн намууд өргөн хүрээний намын хэв шинжтэй болох хандлага давамгайлж байгаа хэдий ч тухайн орны улс төрийн соёл, нөхцөл байдал, сонгуулийн тогтолцоотой уялдан кадрын, хөтөлбөрийн, олон түмний намын тодорхой хэв шинжийг хадгалсаар байна.

## НОМ ЗҮЙ

1. Даш-Ёндон Б(ред). Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Шинжлэх Ухааны Академи, Философи Социологи Эрхийн Хүрээлэн. УБ., 2008
2. Довчин. Ё (ред). Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2010
3. Мөнхбат С. Монгол дахь улс төрийн намын бүтэц зохион байгуулалтын төлөвшилтийн асуудал. Доктор PhD-ын зэрэг горилсон диссертаци. УБ., 2009.
4. Улс төрийн намын тухай хууль
5. Giovanni Sartori. Parties and Party System. London, 1976
6. Giovanni Sartori. Party Types, Organization and Functions. West European Politics Journal, September. 2010
7. G R. Michels. Political Parties: Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. Glencoe. Illinois., 1958
8. John Ishiyama. Party Organization and the Political Success of Communist Successor Parties.
9. Joseph A. Schlesinger, Mildred S. Schlesinger. Maurice Duverger and the Study of Politics. French Politics. 2006. No 4.
10. Maurice Duverger, "Factors in a Two-Party and Multiparty System," in *Party Politics and Pressure Groups* (New York: Thomas Y. Crowell, 1972)
11. Milada A. Vachudovaa, and Liesbet Hooghe. Postcommunist Politics in a Magnetic Field: How Transition and EU Accession Structure Party Competition on European Integration
12. Richard S. Katz, Peter Mair. How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations In Western Democracies.
13. Ingrid Van Biezen. Building Party Organisations and the Relevance of Past Models: The Communist and Socialist Parties in Spain and Portugal. West European Politics
14. [www.supremecourt.mn](http://www.supremecourt.mn)
15. [www.gec.gov.mn](http://www.gec.gov.mn)